

затримання, звівши ці поняття в єдине. На наше глибоке переконання, саме останній шлях є виправданим і матиме непорушний фундамент у виді відповідних прав і свобод людини, а також забезпечить єдність норм позитивного права, забезпечить стабільність суспільних відносин, прозорість, зрозумілість і доступність правового регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану.

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 29.05.2023).
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 19.04.2023).
4. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text> (дата звернення: 29.05.2023).
5. Самбор М.А. Адміністративне затримання: доктрина, законодавство, правозастосування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*. 2021. № 1 (93). С. 199-212.
6. Самбор М.А. Адміністративне затримання: відповідність норм КУпАП суспільним потребам та сучасному стану дотримання прав і свобод людини. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2020. № 2 (89). С. 198-210.

Самотуга А.В.

*доцент кафедри загальноправових
дисциплін Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА «ВІЙСЬКОВУ» ТА «ВОЄННУ»ДЕМОКРАТІЮ У КОНСТЕКСТІ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Боротьба українського народу проти російської збройної агресії по-новому змусила інтерпретувати організацію та функціонування державно-політичного механізму на демократичних засадах. Адже вони, з одного боку, становлять основу конституціоналізму, що є одним із критеріїв легітимності (конституційності) дій органів публічної влади та інших суб'єктів права. З іншого боку, агресія РФ – держави-терориста, фашистської за суттю, має на меті зруйнувати як розвиток українського конституціоналізму на основі найкращих традицій європейської політико-правової культури та європейських цінностей, так і весь світовий демократичний правовий

порядок, що як ніколи раніше характеризує нинішню війну як цивілізаційно-екзистенційну.

Війна безпосередньо активізувала українське громадянське суспільство. Насамперед суттєво зросла підтримка та вплив волонтерських і благодійних організацій, які займаються військовою та гуманітарною допомогою. Про довіру до їхніх ініціатив свідчить рівень отриманих пожертв – з лютого 2022 р. українці та іноземці задонатили на потреби оборони майже \$1 млрд [1]. Також усілякими законно доступними засобами робиться внесок у формування світової антиросійської коаліції завдяки впливу на громадську думку закордоном, зокрема через протидію російській антиукраїнській та антиєвроінтеграційній пропаганді.

З історії відомо немало фактів боротьби між демократичними та авторитарними державами, як от греко-перські війни IV ст. до н.е. І невідомо, чи мали б ми зараз демократію і як, взагалі, пішов би розвиток історії, якби не перемога Греції завдяки об'єднанню демократичних полісів у єдину державу, яка спромоглася побудувати сучасний за тодішніми мірками флот, завдавши поразки переважаючому за людськими ресурсами ворогові.

Інший приклад – коли після війн поставали держави демократичного спрямування. Так, війна за незалежність США 1775-1783 рр., хоча й вважається неоднозначною через відстоювання ідей свободи батьками-засновниками, незважаючи на те що деякі з них були рабовласниками, увінчалася створенням першої у світі правової держави конституційної демократії, що мала також вплив на повалення монархій у Європі (напр., Велика французька революція 1789 р.).

Зі свого боку, Україна має також кілька прикладів створення конституційних актів у вирі національно-визвольних війн. За більш як шість десятиліть до прийняття американської було написано Конституцію Пилипа Орлика. Зважаючи на те що самого поняття “конституція” у часи обрання Пилипа Орлика гетьманом просто не існувало, акт вийшов під назвою «Уклад прав і вольностей Війська Запорозького та угоди поміж Пилипом Орликом, новообраним гетьманом, та тим же Військом Запорозьким, зокрема, генеральною старшиною та полковниками...». Враховуючи, що словосполучення «Військо Запорозьке» позначає і власне військові формування України і саму країну, яка фігурує у документах XVII-XVIII ст. під різними назвами: Мала Русь, Україна, Роксоланія інколи Сарматія, Рутенія, а в самому документі неодноразово наголошено, що ідеться про «Войско Запорожское и народъ волный малороссійській» [2]. Крім того, посади очільників військових формувань, а точніше – військово-адміністративних одиниць (курінь, сотня, полк), як і самого гетьмана були виборними. Усе це свідчить про непоодинокі в подальшому намагання українців розбудовувати національну, але водночас демократичну державу навіть у стані перманентних війн із оточуючими Україну імперіями з різним ступенем автократичності політичних режимів та військової агресивності –

російською, османською, австро-угорською, радянською, нацистською і знову – російською.

Зазначене надає підстави виділяти поміж полісної, станової, обмеженої, конституційної та парламентської такий тип демократії, як військова, яку навіть деякі науковці відносять до перших історичних типів, але вже не існуючих, з чим, на жаль, важко погодитися.

Навіть деякі із сучасних дописувачів наводять з цього приводу твір Т. Шевченка «Іван Підкова» (1839 р.): «Було колись — в Україні / Ревіли гармати; / Було колись — запорожці / Вміли панувати. / Панували, добували / І славу, і волю». Тобто наш Пророк згадує «старі добрі часи» і вказує на визначальні чинники золотого віку української історії: товариство, війна, слава, воля [3]. Хоча козацтво тоді було аж до часів Хмельниччини бездержавним утворенням й існувало, офіційно прислужуючись різним монархам або завдяки трофеям з набігів.

Відомий у наукових колах американський автор Л. Морган, завдячуючи якому поняття воєнної демократії утвердилося у суспільствознавстві, у своїй епохальній праці «Стародавнє суспільство...» (1877) передрікав пришествя в майбутньому вищого соціального ладу. Там пануватимуть «демократизм в управлінні, братство в суспільних відносинах, рівність в правах». Тобто все те, що, на його думку, в давнину було притаманне воєнній демократії. Прийдешній соціальний лад «буде відродженням, у вищій формі, свободи, рівності й братерства древніх родів» [4].

Критикуючи цього дослідника життя індіанських племен Америки, українські автори стверджують, що концепція Л. Моргана побудована на давньогрецькому матеріалі так званого гомерівського періоду. К. Маркс ретельно законспектував його працю, а Ф. Енгельс у відомій статті «Походження сім'ї, приватної власності і держави» відвів воєнній демократії чільне місце.

За півтора століття, що минули відтоді, ставлення до концепту воєнної демократії суттєво змінилося. В останній чверті ХХ ст. історики, навіть марксистські, пропонували «розцінювати воєнну демократію лише як окремих епізод в історії людства, котрий багато народів просто обминули в своєму розвитку. Втім цей термін все ще продовжує використовуватися в науковій літературі, вочевидь, як данина традиції просто за інерцією». Натомість аналізована нами форма суспільного правління вимагає, за визначенням деяких авторів, щоб індивіди були самодостатніми і вільними громадянами, а не членами патріархальної Сім'ї, нехай навіть озброєними і сильними [3].

Інші вітчизняні дослідники наголошують, що становлення органів публічної влади у різних племен світу йшло шляхом трансформації такого інституту родового суспільства, як чоловічі союзи. В умовах воєнізованого племені вони стали формою організації озброєного народу. Родові зв'язки й первісна мононорматика використовувалися багатою родою верхівкою різних народів світу як засіб позаекономічного примусу. Економічною одиницею в суспільстві поступово ставала патріархальна сім'я, до якої

входили й раби, а територіальною одиницею – сусідська громада. Військова демократія як форма становлення ранньої державності стає універсальною. Головна закономірність цього етапу – перетворення органів родового ладу на органи ранньої державності [5, с. 12].

Проте не можемо цілком погодитися з позицією цих авторів стосовно часових меж військової демократії на теренах України. За їхнім твердженням, залишком військової демократії в стародавній Україні протягом тривалого часу в так звану княжу добу було віче – народні збори для обговорення загальних справ і безпосереднього вирішення питань суспільного, політичного й культурного життя, одна з історичних форм прямої демократії на території слов'янських держав. І саме вічові органи українського стародавнього суспільства, на їхнє переконання, свідчать про те, що тривалий час у народів світу існувала військова демократія як додержавна форма соціального управління, притаманна світовій та вітчизняній історії державності [5, с. 17].

Натомість історична тяглість військової демократії в Україні не завершується ні княжою добою, ні козаччиною, ні навіть національно-визвольними змаганнями початку ХХ ст. Навпаки, вона вибухнула з новою силою вже у ХХІ ст., набувши сучасних форм, що має на меті, нарешті, завершення розпочатих у минулі століття спроб державотворчих процесів.

Крім того, як впливає з цитованих праць, у сучасному вітчизняному науковому та суспільно-політичному дискурсі в обігу досі обидва поняття – 1) «військова» та 2) «воєнна» демократія, тоді як у західному – лише «військова» («military»), що асоціюється лише з «військом, «збройними силами», а не з «війною» та «воєнним станом» (тобто не існує поняття «war» чи «warfare» democracy). Втім пропонуємо все ще їх використовувати, але розрізнено в контексті сучасного конституціоналізму: «військова демократія» – як взаємодія цивільного й оборонного секторів держави, зокрема демократичний цивільний контроль над військовою сферою; «воєнна демократія» – як особливості функціонування в умовах війни конституційних демократичних інститутів суспільства і держави.

1. Хвостова М., Кириченко Ю., Майєр-Резенде М. Огляд демократичних інститутів України під час війни (березень 2023 р.). URL : <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/ua-web.pdf>.

2. Трофимчук М., Трофимчук О. Конституційна традиція України ранньомодерної доби (05.04.2022). URL : <https://zbruc.eu/node/111403>.

3. Зарудний Є. Суспільний стан, що найбільше - як історично, так і логічно – відповідає ідеї демократії (21.02.2014). URL : <https://zn.ua/ukr/HISTORY/voyenna-demokratiya-.html>.

4. Morgan L. H. Ancient Society (Classics of Anthropology) / A. Montagu (ed.). University of Arizona Press, 1985. 560 p.

5. Калашников В. М. Військова демократія як додержавна форма соціального управління у світовій та вітчизняній історії. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 10-18.